

բոլոր ազգերու հետ: Այս շրջանը ուրիշ անգամ անցած է մեր պատմութենէն, այն դարուն՝ ուր Համիտի բնակարանէն Հայ թագաւորի մը նայուածքը կ'իշխէր Գրամարայի, ուր Սրբաւաններ ծովեզերքի վրայ թափառուն, հոսովեակն կայսրութեան համար օրէնքներ կը խորհէին: Կարող պիտի ըլլա՞նք ապագային նշնպիտի պատմութիւն մ'յանձնելու. այս դարուն մէջ՝ որ անցնողի հետանկար մը պիտի գտնայ, պիտի ներկայանա՞նք մեր նախնեաց պատիւով: Մայրաքաղաքիս Ադգ. Գրադարանին մէջ հանգիւցցայ անձանթ գրքի մը. « De l'Introduction des Arméniens catholiques en Algérie » par Barbier du Bocage. Հեղինակը 1836 ին Գրանայի կառավարութեան կ'առաջարկէ Ալժիրի մէջ Հայ գաղութ հաստատել զայն շուտով ցարգայնելու և արդի քաղաքակրթութեան հասցնելու համար. թուարկելով Հայ ցեղի ընդունակութիւնները: Կարելի է սակայն տխուրութեամբ հարցնել թէ Ալժիրիէն անապատները զարդարելու առաջ, ի՞նչ ըրած ենք մեր երկրի ամառութիւնները ծաղկեցնելու համար և թէ Մաւրիտանացիները դատարարակելու հրաւիրուող պղզը ի՞նչ ըրած է իրապէս հասնելու համար քաններորդ դարուն:

Սակայն ինչ ալ եղած ըլլայ մեր ձիւերուն արդիւնք, յարգանք կը պարտինք մեր հայրենիքի հերոսական կամքին:

Հին հայերու համար ամենէն մեծ տուն էր ժամանակի նորոգումը, բնութեան վերածնունդն հետ. մնանորը՝ քարնան եղանակին: Յաշտիշատի տաճարներու մարմարներուն վրայէն Հայ քնարներ կ'ողջունէին պայծառ աստղերու վերագարձը. հայ թագաւորը՝ իշխաններուն հետ ընդ առաջ կ'ելլէր առաջին ծաղկներուն: Աշինչ կը գտնեմ աւելի հայ հոգին խորհրդանշող:

Երբ կը տեսնեմ մեր յարումը դէպ ի նոր գաղափարները, կարծեմ՝ նոյն պաշտամունքը տեսնել թարմութեան, յոյսի: Հին մեղեդիներու արաքական մ'է որ իբր հովիտէ հովիտ գեւ կը կրկնուի դարէ դար, հոգիէ հոգի:

Կը սիրեմ այդ գեղեցիկ հանդէսը. ինչ որ կ'ուզէի ըսել այս երեկոյ այն է միայն որ մի՛ գուցէ զոհի մ'արեւն արատը նետուի մեր բագնին վրայ, հառաչ մը խղզուի հասարակաց ուրախութեան մէջ՝ ինչպէս այդ հին տօներուն:

Փարիզու հայ գաղութը ներկայացուցիչներ ունի մուսուր ամեն ասպարէզի մէջ. մատենագրութեան, երաժշտութեան, նկարչութեան, քանդակագործութեան. կը ներկայացնէ միութիւնը՝ Հայութեան և քսաներորդ դարու: Կը մաղթէի նոյն միութիւնը ամբողջ Հայութեան համար, ո՛չ թէ ասիական, այլ ինքնայոժար հարսանիքով: Եւ այն ատեն Հայ կեանքը զուարթ պիտի ըլլայ իբրև յաւիտենական տուն մը դարնան:

Հ. Կ. ՅԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Փարիզ, 13 Մայիս 1911.

Ա Ն Օ Թ Ի Ն Ե Ր Ը

Այն իրիկուն գիւղին վրայ կը ձիւներ. Պարսէզներէն կը լրսուէր ձայնն ահաւոր Շրեպալիին անսրաւ:
Լուռ էր. կարծես կեանքը այնեղ կայծ առ կայծ Սրբերուն մէջ կը մարեր:
Դուրսը մութին մէջ դըմբում՝
Շուներն ամէն դուռի առջեւ կ'ոռնային:
Եւ այն իրիկուն գիւղացիները բոլոր՝
Կիրակմուքի աղօթքին՝
Հայցեր էին իրենց ծերով Աստուծէն
Խաղաղութիւն ասխարհին...:
Հալը մ'արցունքոտ աչքերով
Պանդուխտ գաւակն ուրկէ խապրիկ շէր եկած
Աղօթքին մէջ էր յիւեր.
Եւ սրգաւոր մայրերը սև թողերով
Մեռելներուն համար իրենց մոռցրած՝
Բազկասարած՝ Աստուած պապէն կապուելի՛
Լոյս, լոյս էին պաղպաքել:
Եւ առն դարձած՝ ամէնքն հիմա մըսխտոհ
Ունկընդիկով Հովին ձայնին և մահուան
Երեսնին խաչ կ'հանէին:
Եւ կ'ոռնային, կ'ոռնային
Շուներն ամէն դուռի առջեւ կ'ոռնային...:

Գործառուր շատ, ծառ հնուի էր գիւղէն.
Պէտք էր երթայ երկու օր
Երկու ամբողջ գիւերներ.
Հարկ էր ցերեկն երեք հեղ
Կաղամախին տակ հանգիլ:
Որ շուք կու տար մը մը պէս
Աղբիւրակին հայրենի:
Երեք հեղ մեք հոն նըսած
Կը պատմէին փոխի ի փոխ
Ձուլում՝ դարեր, խոր ցաւեր...

Մին կը պատմէր թէ ինչպէս
 Իր մանկութեան օրերուն
 Վարդեմի պէս կ'աճէր
 Վերան իր մօր ծննդեան...
 Եւ մին կ'ըսէր արտօնաբեր թէ յաւա-
 իրենց օճախն էր մարած,
 Եւ թէ ինչպէս պատիւ վրայ ալ չէր վառեր
 Ժրպետն ճերպոյն արուարոյս
 Կախուած սուրիս մօս պապուն...
 Ու երբ ամէնքը որոտում
 Գրուսին իրենց ծրուէին,
 Մեզմէ տարեցը խոսկին,
 «Աւելցրէ՛ր Հառաչելով իր սրբեան,
 — «Ելէ՛ք, որդաք, ելէ՛ք, արեւը ահա
 Հասաւ զգալիք ծառին.
 Վիշն ու ցաւեր, որդաք,
 Մա ջուրին պէս են վազող.
 Կ'անցնին, կ'երթան, կ'անհետն
 Մընցընելով ծաղիկ մ'իրենց եզերքին.
 Ելէ՛ք, որդաք, դեռ պիտի
 Քալենք կէս օր մը ամառով.
 Պիտի անցնինք շամբուսէն
 Ուրիշ Հովիտն ու մեր Հայրերն ասեմօք
 Սրբինքն իրենց կ'ըսեցին:
 Ելէ՛ք, որդաք, ելէ՛ք, արեւը ահա
 Հասաւ զգալիք ծառին...»
 Այն ասեմն մենք մի առ մի
 Վերջին անգամ մ'ալ խրմնով ջուրը պաղ՝
 Որ մեր ջուսէն կը փախչէր
 Կը քայլէինք, կը քայլէինք լուռ ու մունջ
 Վիթօրէի սօթին մեջ
 Վիշաբը մեր ծրխելէն...
 Անտառէն քաջ մը անդին
 Մտաւրու թուփ բացուածքէն
 Կ'երևէր սև ծրխելոյքը դործասան.
 Սև շէնքն էր այն ուր չորս տարի անընդհատ
 Չորս անգամ մեր կ'անցնին ասին էր դարձեր
 Իր Հէս փաթթած թղերն ոսկի, ապրտում,
 Թեւերն արծաթ, ծիրանի
 Մեր դուռագից յոյսերուն...
 Առտու մը ննքը, չարատըք,
 Մայրս ինձ բաւ.
 «Բաւ է, որդաս, բաւ է ալ
 Որքան դու զիր ստրկեցա՛ր,
 Բաւ է որքան մազառա դրուսող Հակեցիր
 Թուղթին վրայս դրքերուդ.
 Այ չեմ կարող, ո՞վ սիրատուն իմ դաւակն,
 Այ չեմ կարող օրուան Հայցիկը ծարել.
 Մեր եմ. դուցէ մինչև օտեւ Սուրբ Զատիկ
 Փակած ըլլամ զոյգ աշերս.
 Ելի՛ր, որդաս, աղօթքը րէ՛, և զքեզ
 Վերջին բարեւդ բա՛ն ծերուկ շէրօշրին
 Որ քեզ օրհնէ իր խաչով:
 Այս առաւօտ պիտի երթաս
 Կարօին Հէս դործասուն:
 Երկու դաւակն և եղբայրներդ երկու
 Հոն կ'աշխատին աստ տարին անկի...
 Պղտկի էին, որդաս, անոնք ալ քեզ պէս
 Երբ մաշէն վերջ Հայրիկիդ
 Անխաւարտ դրկեցի:
 Տըլաս, այնեղ պիտի սորվիս տաս բաներ,

Հոն կան մարդեր ծերմակ մազով, և մանչեր
 Մէրվինքու Հասակով...»
 Այն առաւօտը, իցիւ,
 Ցնած չըլլար մատերուն լոյսն Երաշխ,
 Այն առաւօտը, իցիւ,
 Հազար անգամ աւ ըլլար քան զինք ծրող
 Գիւերն աստղօք, մայրադոթ.
 Իցիւ, աչքն իր թունկարմիր, դրրուժան
 Հանուած ըլլար ժանտափուշէ ծայրերով...
 Այն առաւօտ մնկեցայ
 Կարօին Հէս դրաշխ:
 Ամէն քայլիս եսև դարձած՝ արցունքով
 Կը նայէի դրարոցին
 Ուր դեռ երէկ դասերս զոց կ'ըսէի...
 Կը նայէի զանգաղաւան մատուռին
 Որուն զմէքէն ամէն իրկուն կը հընչէր
 Ձայնովս զիւ, թըրթըռուն,
 Որուն Համար ծերերը զիս կ'օրհնէին...
 Կը նայի՛ր զընակին ուր մայրս Հիմա
 Աղօթասաց տուրթերով
 Ամէն քայլիս կը Հնչէր խընամբով:
 Կ'երթայի. միս, չըգիտէի թէ այնեղ
 Մարդիկ իրենց արկունով
 Կեանքերն իրենց կը թունեն:
 Կ'երթայի, խեղճ Կարօն ինձի կը պատմէր
 Իր Հին օրերն ուր առողջ
 Դեռ ինձի պէս մազորուով,
 Ճամբուն բարերն ամէն, խոսերը բուրբ
 Մէկիկ մէկիկ կը մանչնար.
 Թէ երբ երգէր սրբինգով
 Թըռչնիկները թև ի թև
 Գրլուսն վերայ, ուսին վրայ թառ ի թառ
 Կուգային երգն իրենց՝ իրմէ ուսանի...
 Եւ խընդալով Կարօն կ'ըսէր թէ օր մը
 Ինք և ես շատ մեծահարուստ պիտի ըլլանք...

 Գործասունը տաս, շատ Հեռի էր գիւղէն:

Այն իրիկուն գիւղին վրայ կը ծինէր.
 Լուռ էր. ամէն դուռի առջև կ'ոռնային
 Շուներն ամէն դուռի առջև կ'ոռնային...
 Ես ես դարձած՝ փողոցներէն մըթամած
 Որոշեցի Հիւրակա իրեն երէիէն
 Որ գիտէր իմ մանկութիւնս
 Եւ ես իրեն ծընանիւն...
 Ելայ վեր. մայրս միայնակ կը խոկար
 Կրակին մօտ դոր այն գիւղեր ճըմրան
 Գիւղի աղջիկ մը բարի
 Իրենց տունէն էր բերած...
 Մայր, բա՛ն, մայր, ես դարձայ,
 Դարձայ Հիւսեղ և խթի...
 Ա՛խ, վերջին տունըս դուցէ
 Մինչև ծաղիկը զարնան
 Թրած ըլլայ Հոգիես...
 Եւ կը զգամ, մայր իմ, կը զգամ
 Որ աչքես վա՛ր կը կաթին
 Պիտի երազներս ասա՛ղ առ ասա՛ղ.
 Կը զգամ որ վաղը արդէն
 Ճառագայթներն արևին
 Քոյրերու պէս Հերարձակ

Շիրմա վերայ պիտի լան...
Եւ դու, ո՞վ մայր իմ, մայր իմ,
Պիտի ցանկատ հազար մահով, հազար հեղ
Զառակիչ չեղբ մեռելի...
Գործառուէն ինձի բարն.

« Վաղն այլևս

Այսեղ պիտի չունենաս
Գործ և գործիք բանկուռ.
Հիւսնդ էս դու, և հիւսնդ
Թորախաւոր ցաւերով.
Պէտք էս մեկնիլ. բնկերներդ
Վրդայցին որ իրենց
Կեանքին համար 'ւ օրերուն
Այսեղէն շուտ բաժնուիս... »
Տեսան հաւիւս, և զրեան
Ո՛չ առնելիք, ո՛չ ապրիք.
Քրքիւնքներուս գինը, մայր,
Հազիւ պարտեցերս կրօնեց.
Եւ ես երկու օր ամբողջ
Երկու ամբողջ գիւններ
Ձիւնին վերայ քայելէն
Նկայ հասայ այս իրիւն:
Զամբուն վրայ ձիւնը գլխուս դիգունցաւ...

Մայր, մի յուզուիր, մի՛ յուզուիր, մայր, երբ բսեմ
Որ անցեալ օր մեծ եղբայրս
Երեք օրէ վերջ դրժե՛լ
Մեռաւ: Եւ քեզ չիբելով
Ամէն վայրկեան արաստուեց:
Լացաւ, լացաւ, ու յետոյ
Աչքերը բաց թաղեցինք:
Թաղեցինք գինքն ան ծառին տակ ուր յաճախ
Երեքը Զանգելի կէտ օրին:
Թաւակնակը գոր երանանձն էր դրկած
Անոյ, անոյ հոտերով
Սրբին վրայ դրի զայն...
Միւս եղբայրս ալ յանկարծ
Օր մը եկան կանչեցին.
« Զինուոր պիտի լլայ » բարն.
Գրեաց, մայր իմ, գրեաց ան
Եւ ալ երեքը չի՛ դարձաւ.
Վերջին անգամ նայեցաւ
Ինձի, և ան ծամբային
Որ դէպի գիւղ կ'երկարէր...
Արդ միայնակ մրնացի,
Սև մահուան հէտ միայնակ...
Հիւսնդ եմ ես, անօթի,
Պատառ օր հաց, պատառ մը հաց ճարէ, մայր:
Մայրքս յանկարծ իր ծերութեամբ կանգնեցաւ
Ինչպէս ձիւնով ծածկուած ծառը դառնի...

Զարկաւ ձեռքերը ծուկնիւ,
Փետեց մազերը գլխուս,
Փետեց թել թել, ձիւն առ ձիւն...
« Ախ, անխճուած, անխճուած
Ըլայ, ըլայ, օրը օրի
Որ ծրնա գիւ երկինք, և ես ծրնայ ձեղ.
Հիմա որ հողն, որ քարն, որ գետն անձուծ
Պիտի ծածկէ գիւ իր տակ.
Մարմինըս այս ազգուրն
Եթէ չառնես, ո՞վ երկինք,
Պատառ պատառ ազգուսներուն պիտի նետեմ,

Պիտի Հոգիս իսկ փետրոսեմ որ չը գայ
Վալել թարիքդ անօրէն...
Օ՛ր ես ծրնայ զառակներս
Որ տուրն տուր իրենց
Զամբողի պէս հոլանամ
Երկինքը գո՛ւր պատահի...
Չը գրեաց ան, չը գրեաց
Երեքարձէն դայալութեան առուոյթս...
Վերջին մոմը դեռ երէկ
Հեկեկալով փառեցի
Խաչելութեան իր առջև.
Ձէ լրսեր ան, չէ լրսեր
Ազօթքը գոր ես ուսայ
Իմ շատ փոքրիկ տարիքիս
Մազերս ան՝ ծերութեանց քրտուելէն
Մարմաններուն իր ոտքին.
Ախ, անխճուած, անխճուած
Ըլայ օրն ուր ես ծրնայ...
Մեծ ճղաւ երբ անեմով
Շեմին վրայ կ'օրէի
Մովերն ամէն և լիճերն
Աշուին անոր այէվէս
Գողակ փախչի կ'ուզէին...
Մազեր ունէր խորտիկ
Հեղ լոյսին պէս մոմերուն...
Իսկ այն զառակս որ գինուոր
Տարին առանց համարելիս
Նախառն ետուն էր պարեմզին
Չոր աղջիկները իրենց
Մոցերուն մէջ կը պահէն...
Օ՛ր, զառակ իմ, զառակ անոյ, մէկ հասիկ
Բախտն ինձի մոռնացած,
Որ պէսգիտաւ արարիս, փակեա իմ աչքերս
Եզան ծիծերս, ըլայ, քամէ, ո՞վ զառակս,
Երկու ձեռքով քամէ զանոց, և ծրծէ
Արեան կաթիլը վերջին
Որ օձի պէս երակիս մէջ կը սողայ:
Կուրծքս իմ գրեմած է քան երկինքը վերի...
Մրձէ, ծրծէ սիրտս ծրծէ...
Տըղաս, չըկայ, հաց չըկայ...»

(Ովածը

ԵՆԱՐՈՆ

(*) Հետեւալ գրութիւնը օրինակած եմ Փարիզի Ազգ. Մատենադարանի քիւ 186 ձեռագրէն: Մեծապէս անտա
բերական է մեր իմն նկարչներու արհեստի քեմիքնական
մանրամասնութեանց մասին պատմական ծեղկութիւններն
այլ: Եր հրատարակեմ զայն եւ ցանկալի կը գտնեմ որ
մասնագէտներ մեկնարանող մանրակրիկիս ուսումնասիրու
թեան մը ենթարկեն զայն:

Վ Ա Ս Ն) Ն Ա Խ Ա Շ Ի

Առաջի բանն նախաշին այս է. գտահաւան
տախճնի թանձր ջրով օձէ (2) երէկ (3) տառապալ,
առաջինն թանձր (4), երկուսուսն քան դայն

(1) 2 ճռ. (2) 2. աւճէ (3) 2. գ. (4) 2. թան

ճըր
A.R.A.R.@